

Є.В. МІШЕНІН, *д.е.н., професор,*
Сумський національний аграрний університет

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАСНОСТІ НА ЛІСОВІ РЕСУРСИ

Економічну основу господарського механізму природокористування і, зокрема, раціонального використання і відтворення лісових ресурсів створюють форми власності на природні ресурси. Реформування власності на ліси є певною мірою необхідним кроком на шляху до формування ринково орієнтованої економіки лісового господарства. Відносини власності при цьому виступають глибинною основою господарського механізму, що систематизує і визначає його організаційно-економічні форми та методи лісогосподарювання.

Завдання держави у сфері екологізації суспільного виробництва, раціонального використання і відтворення лісових ресурсів полягає в узгодженні та регулюванні економіко-екологічних інтересів суб'єктів лісових відносин. Це досягається через запровадження лісової політики, зміст якої полягає в правовому, організаційному та фінансово-економічному регулюванні лісоземельних (лісових) відносин.

Лісові відносини розглядаються як відносини, що виникають з приводу володіння, розпорядження, користування лісовим фондом, його охорони, захисту та відтворення, а також відповідальності за лісогосподарські результати. При цьому з лісогосподарської точки зору лісові відносини представляють як відносини з приводу користування лісом, його відтворення, охорони і захисту; з юридичної точки зору ці відносини пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням лісовим фондом, відповідальністю за його стан і результативністю лісогосподарювання; з економічної точки зору вони пов'язані з розподілом доходу від користування лісовим фондом між суб'єктами цих відносин.

Розділяючи існуючу точку зору про те, що з економіко-правової точки зору об'єктом лісової власності визнається ліс із землею як органічне поєднання, тобто лі-

соземельні угіддя (лісовий біогеоценоз), вважаємо більш правильним все ж таки говорити про лісоземельні відносини. Крім цього, у складі лісового фонду є невикриті лісом землі.

На наш погляд, слід виділяти еколого-економічний аспект лісоземельних (лісових) відносин, пов'язаний з узгодженням еколого-економічних інтересів лісогосподарюючих суб'єктів різних форм власності і суспільства, а також з формуванням та регулюванням механізмів сталого (екосистемного) розвитку лісового господарювання відповідно до умов перехідної економіки, виходячи з середовищезахисних, середовищеперетворювальних і соціальних функцій лісу.

Еколого-економічний інтерес слід також розуміти як ставлення лісогосподарюючого суб'єкта, що виступає в тій чи іншій ролі (органів управління лісовим господарством, орендаторів, приватних лісовласників), до лісових ресурсів з урахуванням їх соціально-екологічних функцій.

Відмітимо, що лісогосподарське виробництво організується і ведеться з метою відтворення лісів, що відповідає суспільним, колективним та приватним вимогам. Ліс відтворюється як природний об'єкт (елемент навколишнього природного середовища), загальна умова і засіб виробництва, а також як елемент продуктивних сил. Саме тому він вступає об'єктом еколого-економічних відносин. Екологічна функція лісових ресурсів є основою та забезпечує якість навколишнього середовища. По суті, економічна функція лісів є засобом виразу екологічної функції [1].

У методологічному відношенні власність вбирає в себе еколого-економічний аспект поряд з економічним, юридичним, соціальним та психологічним. Власність може аналізуватися як система внутрішньо необхідних, стійких і визначених соціаль-

но-економічних зв'язків і відносин між людьми з приводу присвоєння засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання, інтелектуальної власності, послуг та інформації у всіх сферах суспільного відтворення (виробництво, обмін, розподіл і споживання) [2]. Отже, еколого-економічний аспект відносин власності розкриває зміст її нових форм, реальних відносин користування, володіння і розпорядження землею (лісовими ресурсами), засобами виробництва, предметами і результатами праці щодо процесів раціонального природокористування (лісокористування) й охорони навколишнього середовища при формуванні ринкових відносин у лісовому господарстві.

Реформування відносин власності в сфері використання і відтворення лісових ресурсів вимагає створення еколого-економічного механізму трансформації відносин власності у сфері використання і відтворення лісових ресурсів. При цьому різні сторони відносин власності – користування, володіння і розпорядження – вимагають відповідної екологізації на різних рівнях системи економічних відносин, при формуванні та реалізації якої ліс доцільно розглядати як об'єкт нерухомості.

Ліс фізично пов'язаний із землею, а відокремлення від землі перетворює його в новий продукт – деревинну сировину. Це є основою для віднесення лісу на корені до нерухомого майна. Земля відноситься до головного майна, ліс є приналежністю, а пов'язане з ним право різних користувань лісом відноситься до категорії "плоди, продукція і доходи". З цих позицій ліс визнають головним об'єктом лісових відносин [3].

Важливо також відмітити, що, згідно юридичної теорії, ділянка землі складається не лише з частини земної поверхні, але й передбачає собою як би конус, вершина якого розміщена в центрі землі, а бокові грані простираються через земну поверхню і йдуть далі до неба (нескінченності) [4].

Уявляється, що з позиції економіки нерухомості лісового господарства (яку потрібно ще розвивати), екосистемного управління лісами на ринкових засадах ліс

потрібно розглядати як об'єкт нерухомого майна, а також об'єкт лісової власності та відносин власності у сфері використання і відтворення лісових ресурсів. У зв'язку з цим доцільно визначити поняття власності на ліси.

Так, І.Я. Антоненко, власність на ліси розглядає як систему відносин між людьми у процесі розподілу лісів між різними господарсько-організаційними структурами, їх використання та присвоєння ренти, що утворюється в процесі лісовирощування і експлуатації [5].

На нашу думку, власність на ліси – це система внутрішньо необхідних стійких і визначальних соціально-економічних відносин між господарюючими суб'єктами з приводу привласнення лісоземельних угідь та створюваних матеріальних благ у процесі їх відтворення та використання з урахуванням соціально-екологічного значення лісових ресурсів, яка реалізується через функції відносин власності – володіння, користування, розпорядження та відповідальності, а також обумовлюють різні форми лісогосподарювання та управління лісами.

Формування еколого-економічного механізму трансформації форм власності на ліси пов'язане з управлінням власністю. Управління власністю у сфері використання і відтворення лісових ресурсів розповсюджує свою дію на самі різні об'єкти власності у вигляді ділянок лісового фонду і лісових ресурсів (деревинних і недеревинних), створюваних об'єктів лісовідновлення (лісовирощення), права на оренду, цінних паперів (наприклад, у випадку акціонування лісів).

Управління власністю включає й вплив на відносини між власниками, які реалізують різні форми власності (державну, комунальну, приватну) у процесі відтворення, розподілу, обміну, використання лісових об'єктів.

У поняття відносин власності у сфері використання і відтворення лісових ресурсів включаються відносини власника (нового лісовласника) до об'єкта лісової власності, тобто здійснюються суб'єктно-об'єктні (майнові) відносини між господа-

рюючим суб'єктом і лісовим об'єктом. Виділення суб'єктно-об'єктних (майнових) відносин узгоджується, як вже нами відмічалось, з віднесенням лісу до нерухомого майна.

Реалізація суб'єктно-об'єктних (майнових) відносин в умовах трансформації відносин власності на ліси вимагає урахування особливостей відтворення лісових ресурсів (перш за все тривалості лісовирощення), значення їх соціально-екологічних функцій для суспільства.

Суб'єктно-об'єктні (майнові) відносини, як відомо, є первинними, оскільки слугують матеріальною передумовою відносин між різними суб'єктами власності, суб'єктно-суб'єктних відносин [6, 7].

Суб'єктно-суб'єктні відносини, по суті, на наш погляд, є економіко-управлінськими відносинами, вони виникають також і у зв'язку з трансформацією власності на ліси, відображають майнові і безпосередньо управлінські взаємозв'язки

лісгосподарюючого суб'єкта (суб'єкта власності) з іншими суб'єктами. Безумовно, в цій системі відносин повинні бути присутні аспекти екосистемного управління лісами. Ця група відносин має соціально-економічний та лісівничо-еколого-економічний характер і пов'язана, перш за все, з трансформацією форм власності на ліси, обумовлює форми розподілу майна (лісу), лісових ресурсів, (наприклад, через механізм оренди), лісового доходу (ренти).

Важливо підкреслити, що реалізація суб'єктно-суб'єктних відносин вимагає наявності управлінських суб'єктів (суб'єктів регулювання лісоземельних відносин), які можуть бути водночас і власниками, що особливо характерно для системи державного управління лісовим господарством.

Загальна схема виділених нами власнісних відносин в їх взаємозв'язку представлена на рисунку 1

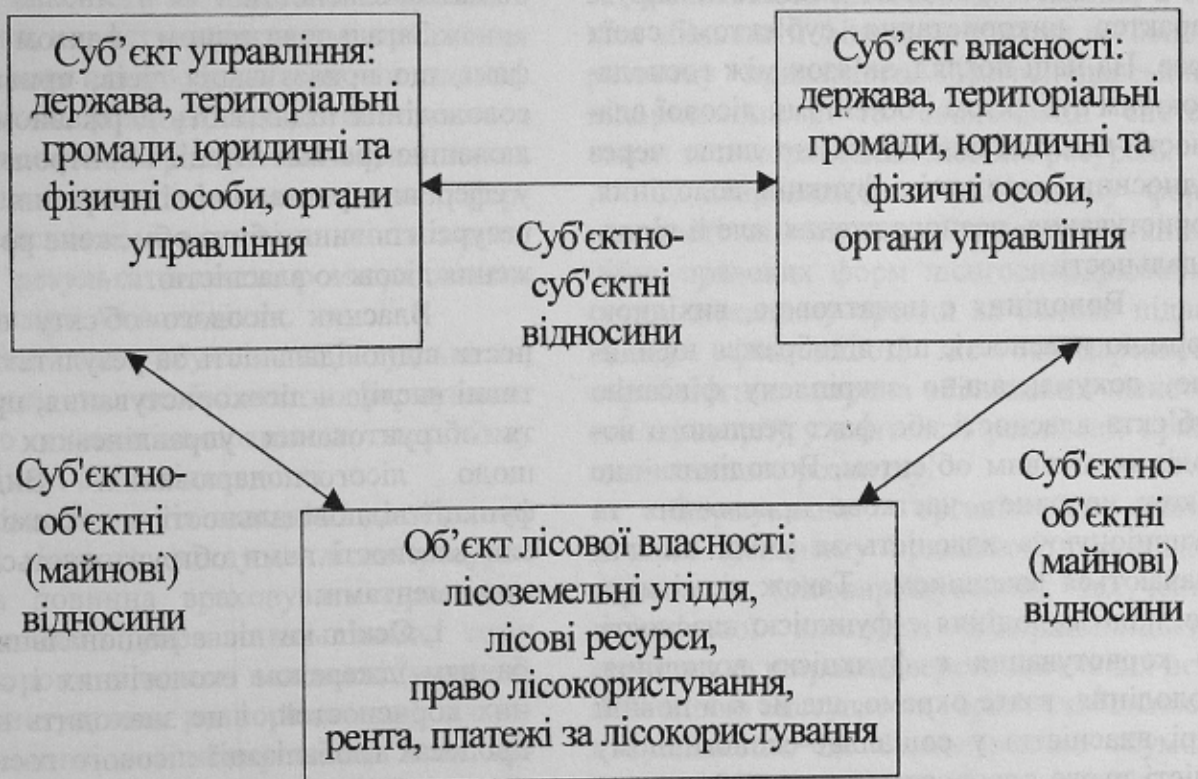

Рис.1 Загальна схема відносин власності на ліси

Представлена схема може охоплювати, наприклад, реалізацію відносин між державними органами управління лісовим господарством та регіональними відділен-

нями фонду державного майна України з приводу приватизації лісів.

Важливо зробити акцент на психологічному аспекті відносин власності у лісоресурсній сфері. Психологічний аспект

відносин власності проявляється в тому, що від особисто-поведінських якостей нових власників, мотивів і манери їх поведінки найчастіше залежить цілий комплекс достатньо складних взаємозв'язків відносин, пов'язаних з раціональним використанням і відтворенням лісових ресурсів. Цей аспект пов'язаний також з традиційно негативним відношенням щодо приватної власності в різних її формах на землю і природні ресурси, яке склалось в умовах панування адміністративно-командної системи управління народним господарством. Крім цього, раціональне лісокористування залежить й від власнісного, екологічного мислення сучасного керівника і власника.

Відносини, що виникають між господарюючими суб'єктами і об'єктом власності (лісоземельним угіддям, лісовими ресурсами), характеризують водночас міру володіння об'єктом з боку суб'єкта, його права на об'єкт, вид лісокористування, що реалізується суб'єктом у процесі практичного втілення відносин власності, міру і характер використання суб'єктом своїх прав. На наш погляд, зв'язок між господарюючим суб'єктом і об'єктами лісової власності має здійснюватися не лише через відносини, реалізацію функцій володіння, користування, розпорядження, але й відповідальності.

Володіння є початковою, вихідною формою власності, що відображає юридично, документально закріплену фіксацію суб'єкта власності або факт реального володіння лісовим об'єктом. Володіння – це також неповне часткове присвоєння та функціонуюча власність за умов, що визначаються власником. Також відмітимо, що якщо володіння є функцією власності, то користування є функцією володіння. Володіння, взяте окремо, ще не є в повній мірі власністю у соціально-економічному змісті цього слова, яка має на увазі не лише володіння, але й розпорядження та використання лісового об'єкту. В ряді випадків володіння перетворюється у формальне, деклароване право, яким власник не користується. Так, державні органи управління лісовим господарством, не будучи юридичними власниками державної влас-

ності на лісі (такими номінально являється держава в особі народу), фактично виступають в ролі володарів.

Користування лісами, лісовими ресурсами у контексті повноважень відносин власності завжди є обмеженим та регламентованим. Користувач лісовими ресурсами може управляти об'єктом лісової власності як користувач впродовж конкретного терміну і відповідно умов, заданим йому суб'єктом власності в особі володаря або розпорядника.

Розпорядження об'єктами лісової власності – це фактичне здійснення влади власника над об'єктами, а також фактичне управління ними. Суб'єкт, який володіє правом розпорядження, має можливість реалізації основних повноважень власника: встановлення шляхів використання лісового об'єкта, права здійснення угод (продаж, оренда) щодо об'єкта власності. Фактично власник стає таким, якщо він має права та реальну можливість розпоряджатись об'єктом власності.

Загальновизнаним фактом є той факт, що приватизація лісів, приватне лісоволодіння підлягають державному регулюванню (регламентації і контролю), тому у сфері використання і відтворення лісових ресурсів повинно бути обмежене розпорядження лісовою власністю.

Власник лісового об'єкту повинен нести відповідальність за результати, негативні наслідки лісокористування, прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо лісогосподарування. Виділення функції відповідальності в системі відносин власності нами обґрунтовується такими моментами:

1. Оскільки ліс є національним надбанням, джерелом екологічних і соціальних користностей і це знаходить прояв у процесах глобалізації лісового господарства, то процеси користування, володіння і розпорядження лісовими ресурсами повинні знаходитись під достатньо жорстким економічним і лісівничо-екологічним контролем.

2. Лісовирощування є довготривалим виробничим процесом і не завжди можна усунути прорахунки, допущені у процесі

нераціонального ведення лісового господарства. Це особливо передбачає відповідальність за раціональне лісокористування на екосистемній основі, охорону і захист лісів, відшкодування втрати, нанесеної лісовому об'єкту.

3. Відповідальність повинна бути присутньою у користувача перед розпорядником і володарем лісового об'єкта, або у розпорядника перед володарем, який делегував йому права розпоряджатися лісовою власністю.

Таким чином, при делегуванні власнісних функцій іншому господарюючому суб'єкту в обов'язковому порядку необхідно делегувати йому і економічну (еколого-економічну) відповідальність за стан об'єкта лісової власності, оформлену у вигляді системи правових та економічних угод, системи штрафів, санкцій. Реалізація функції відповідальності здійснюється в межах суб'єктно-об'єктних (майнових) та суб'єктно-суб'єктних відносин. Якщо розглядати власність як ціле, а її елементи – володіння, користування та розпорядження – як частини цілого, то зв'язок між елементами такий: розпорядження визначається користуванням, користування визначається володінням, володіння визначається формами власності, а відповідальність визначається результативністю розпорядження, користування та володіння.

Все це обумовлює актуальність, важливість та необхідність формування дійового економіко-правового механізму економічної відповідальності.

Трансформація власності на земельні ділянки лісового фонду та лісові ресурси зокрема повинна враховувати принципи екосистемного управління лісами, тому різні сторони відносин власності (володіння, користування, розпорядження) потребують відповідної конкретизації з позиції посилення в них екологічного аспекту.

На нашу думку, власність на ліси – це система внутрішньо необхідних стійких і визначальних соціально-економічних відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення лісоземельних угідь та створюваних матеріальних благ у процесі їх використання та відтворення з ура-

хуванням соціально-екологічного значення лісових ресурсів, яка реалізується через функції відносин власності – володіння, користування, розпорядження та відповідальності, а також обумовлює різні форми лісогосподарювання та управління лісами.

Слід сказати, що лісівничо-екологічні обмеження щодо трансформації власності на ліси виявляються у поділі їх на: ліси, приватизація яких є недоцільною; ліси, приватизація яких є можливою і доцільною [5]. Посилення економіко-екологічних аспектів відносин власності безумовно потребує певного державного регулювання.

Трансформація відносин власності у лісоресурсній сфері як визначальна складова ринкових перетворень у лісовому господарстві має вирішувати такі основні питання:

1. Формування приватного сектора лісового господарства, здатного створити конкуренцію державному (монопольному), зменшити рівень відповідальності держави за ефективність лісогосподарювання, а також збільшити фінансові потоки на основі розвитку приватного лісогосподарського підприємництва та екологізації систем плати за використання лісових ресурсів.

2. Запровадження плюралізму форм власності на ліси та розширення організаційно-правових форм лісогосподарювання (у т.ч. механізму оренди як основи підвищення ефективності лісогосподарського виробництва, зокрема збільшення лісистості території) у контексті реалізації принципів сталого розвитку.

Формування організаційно-економічного механізму приватного лісогосподарювання (лісовирощування), залучення до лісової власності підприємницьких структур та широких верств населення певною мірою виступає як гарант стабільності в суспільстві. Це безпосередньо обумовлює необхідність формування організаційно-економічного механізму екологічно спрямованої трансформації власності на ліси та лісогосподарювання. Державні органи управління лісами повинні регулювати та контролювати процеси володіння, користування і розпорядження приватними, орендними лісами та їх сировинними

ресурсами і соціально-екологічними функціями.

Література

1. Полянський Е.В., Тришин В.С. Лесохозяйственное производство и его продукт // Лесное хозяйство. – 1988. – №5. – С. 23-27.

2. Власність і господарський механізм в умовах оновлення економіки / За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.

3. Петров В.Н. Экономико-правовые аспекты объектов и субъектов лесных отношений // Лесное хозяйство. – 1999. – №1. – С. 130-135.

4. Горемыкин В.А., Бугунов Э.Р. Экономика недвижимости. – М.: Филинь, 1999. – 592 с.

5. Антоненко І.Я. Еколого-економічна оцінка ефективності використання і охорони лісових ресурсів: Автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.08.01 / РВПС України НАН України. – К., 2001. – 19 с. 6. Гровер Р., Соловьев М. Управление недвижимостью. – М.: ВШПП 2001, 293 с.

7. Экономика и управление недвижимостью / Под общ. ред. проф. П.Г. Грабовского. – Смоленск: Смолинплюс, АСВ, 1999. – 136 с.

Статья поступила в редакцию 24.12.2003

В.В.КУЗЬМЕНКО,

Донецкий державний університет економіки та торгівлі

ДЕРЖАВА ЯК ІНСТИТУТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Як свідчить світовий досвід, забезпечення економічної безпеки є гарантією самостійності та незалежності держави, умовою стабільності та ефективного функціонування суспільства. Формування ринкової економіки в Україні суттєво вплинуло на умови економічного функціонування держави. Так, відбулися зміни у відносинах власності (роздержавлення та приватизація), у формах і методах державного регулювання, пріоритетах розвитку, як на державному і регіональному, так і на підприємницькому рівнях. Все це різною мірою обумовило нестабільність зовнішнього та внутрішнього економічного середовища і появу якісно нових проблем, що стосуються подальшого економічного розвитку та вимагають теоретичного обміркування і розробки практичних рекомендацій щодо їх вирішення. До переліку саме таких проблем належить проблема забезпечення економічної безпеки держави, регіонів, підприємств.

Треба зауважити, що проблеми економічної безпеки почали досліджуватися в нашій державі нещодавно, але вже існує значна кількість наукових праць, які присвячено питанням забезпечення економіч-

ної безпеки на різних рівнях економіки. Так, Ковальов Д. [1], Сухорукова Т. [1], Забродський В. [2], Капустін Н. [2], Олійников Є. [3] та багато інших економістів займалися вивченням рівнів економічної безпеки, визначали її базові складові та чинники, що мають на них вплив, розробляли методи оцінки вірогідності негативного впливу зовнішнього середовища на ці складові. Але не достатньо уваги приділялося державі як гаранту економічної безпеки усіх рівнів.

Тому дана стаття має на меті визначення ролі та місця держави як інституту економічної безпеки, дослідження законодавчо-правової бази, що є основою економічної безпеки на будь-якому рівні та визначення напрямків політики нашої держави щодо економічної безпеки.

Дійсно проблема забезпечення національної безпеки України за останній час набула не аби якої актуальності. На стику ХХ-ХХІ сторіч наша батьківщина переживає дуже складний період – формування державності. Розвиток України як незалежної суверенної держави відбувається в складних внутрішніх умовах, що є наслід-

© В.В.Кузьменко, 2004